

ПРАВОВІ ОСНОВИ ЦЕРКОВНОГО СЛУЖІННЯ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

LEGAL BASIS OF CHURCH SERVICE IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE

Скуріхін С.М., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри загальнотеоретичної юриспруденції
Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена висвітленню питань правового регулювання діяльності військових капеланів у Збройних Силах України. Очевидно, що одним із ключових питань військово-релігійних відносин в Україні є введення в Збройних Силах інституту військового духовенства.

Зазначається, що, незважаючи на наявність норм міжнародних договорів, які мають універсальний характер, у кожній правовій системі світу питання щодо впровадження інституту військового духовенства (капеланів) у збройних силах, його діяльності й правового регулювання мають певні особливості. Військово-релігійні відносини в Україні мають власну історію, традиції та особливості. Сьогодні питання свободи совісті й віросповідання в Збройних Силах України ґрунтуються передусім на нормах Конституції та положеннях законів України.

У статті здійснено стислий історичний аналіз взаємовідносин між армією та церквою в Україні, а також досліджено нормативно-правове регулювання інституту військових капеланів у Збройних Силах України на сучасному етапі.

Процес формування інституту військових священників (капеланів) в Україні відбувався продовж тривалого періоду й безпосередньо пов'язаний із духовною та культурною спадщиною українського народу. Зі здобуттям незалежності в Україні відновлюються історичні традиції військово-релігійних відносин, відбувається становлення інституту капеланів. За останні три десятиріччя співпраця між Збройними Силами та церквами пройшла різні стадії розвитку, на кожній із яких поставали проблеми, вирішення яких підштовхнуло учасників процесу до нормативного закріплення й інституціоналізації взаємин. Сьогодні вже існує концептуальне розуміння значення й ролі церкви в організації душпастирської опіки та задоволенні релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України, а також розроблена певна нормативно-правова база, яка дає змогу реалізовувати ці завдання. Попри значні зрушення в створенні інституту військових священників в Україні, цей процес не є завершеним. Наступним етапом становлення капеланства в українській армії має стати законодавче регулювання діяльності цього інституту, приведення у відповідність до закону підзаконних нормативно-правових актів.

Ключові слова: військово-релігійні відносини, військовий капелан, служба військового духовенства в Збройних Силах України.

The article is devoted to the issues of legal regulation of the military chaplain's activities in the Armed Forces of Ukraine. It is obvious that one of the key issues of military-religious relations in Ukraine is the introduction of the institute of military clergy in the Armed Forces.

It is noted that despite the existence of norms of international treaties that are universal in nature, in every legal system of the world the question of the introduction of the institution of military clergy (chaplains) in the armed forces, its activities and legal regulation have certain features. Military-religious relations in Ukraine have their own history, traditions and features. Today, issues of freedom of conscience and religion in the Armed Forces of Ukraine are based primarily on the norms of the Constitution and the provisions of the laws of Ukraine.

The article provides a brief historical analysis of the relationship between the army and the church in Ukraine, as well researched the legal regulation of the institute of military chaplains in the Armed Forces of Ukraine at the present stage.

The process of forming the institute of military priests (chaplains) in Ukraine has been going on for a long time and is directly related to the spiritual and cultural heritage of the Ukrainian people. With the acquisition of independence, the historical traditions of military-religious relations are being restored in Ukraine, and the institution of chaplains is being formed. Over the past three decades, cooperation between the Armed Forces and the churches has undergone various stages of development, each of them has posed problems, the solution of which has pushed the participants in the process to normative consolidation and institutionalization of relations. Today there is a conceptual understanding of the importance and role of the church in the organization of pastoral care and meeting the religious needs of servicemen of the Armed Forces of Ukraine, as well as developed a legal framework that allows these tasks. Despite significant progress in establishing an institute of military priests in Ukraine, this process is not complete. The next stage in the formation of the chaplaincy in the Ukrainian army should be the legislative regulation of the activities of this institution, and bringing in line with the law bylaws.

Key words: military-religious relations, military chaplain, service of the military clergy in the Armed Forces of Ukraine.

В Україні протягом усього періоду її розвитку церква виявляла турботу про духовно-моральний стан воїнів, благословляла їх на захист Вітчизни. Церква та армія завжди були з народом, разом відстоювали життя і свободу кожного громадянина, зберігали культуру, традиції, духовну спадщину. Характерною особливістю сучасної релігійної ситуації в Україні є процеси поширення впливу релігії в Збройних Силах.

Одним із ключових питань військово-релігійних відносин в Україні є введення в Збройних Силах інституту військового духовенства. Незважаючи на те що Україна є світською державою, роль священників у військовому середовищі важко переоцінити. По-перше, переважна кількість військовослужбовців Збройних Сил України є віруючими людьми й відносяться до тієї чи іншої релігійної конфесії. Про це свідчать численні соціологічні дослідження. Наприклад, у травні – червні 2012 року науково-дослідним відділом прикладних соціологічних досліджень Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України проведено комплексне дослідження стану задоволення релігійних потреб військовослужбовців військової служби за контрактом. Усього методом анкетування опитано 1177 осіб. Релігійність серед військовослужбовців, за їхньою самооцінкою,

є досить поширеною: понад 78%, відповідаючи на питання «Незалежно від того, відвідуєте Ви церкву чи ні, ким Ви себе вважаєте?», указали, що вони віруючі. Такими, що вагаються між вірою та невір'ям, визнали себе 9%. До невіруючих себе віднесли 4% респондентів, стільки ж вважають себе атеїстами. Решта опитаних (5%) не зуміли визначитися щодо відповідного питання [1, с. 97]. Така ситуація є доволі стабільною та показовою для українського суспільства загалом. У травні 2019 року Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) провів всеукраїнське опитування щодо конфесійної структури населення України. За даними дослідження, 93% респондентів відносять себе до тієї чи іншої релігійної конфесії, атеїстами себе вважають 4,3% респондентів, ще для 2,7% опитаних було важко визначитися з відповіддю [2]. Зважаючи на високий рівень релігійності населення в Україні загалом і зокрема в Збройних Силах, актуалізується необхідність наявності військових священників в армії для забезпечення задоволення релігійних потреб військовослужбовців. По-друге, уважається, що в разі смертельної небезпеки, пов'язаної з участю в бойових діях, люди (навіть невіруючі) часто схильні вірити у вищі сили або сподіватися на їх втручання (із цього приводу існує військовий афоризм: «Не буває атеїстів в окопах»). Тому діяльність

у Збройних Силах України військових священників або, як їх ще називають, капеланів українська необхідна, повинна бути спрямована передусім на забезпечення духовної допомоги військовослужбовцям, підвищення їхнього морального духу, витривалості в умовах військової служби (особливо під час участі в бойових діях), надання психологічної підтримки особовому складу, сприяння злагодженості військових колективів.

Діяльність капеланів регламентується як внутрішнім законодавством відповідної держави, так і міжнародними договорами.

Так, згідно зі статтею 8 (d) Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року, «духовний персонал» означає осіб, як військових, так і цивільних, таких як, наприклад, священників, що зайняті виключно виконанням своїх духовних функцій і зараховані до збройних сил, медичних формувань, санітарно-транспортних засобів або організації цивільної оборони сторони, що перебуває в конфлікті. Стаття 43/2 цього ж Протоколу визначає, що духовний персонал не є комбатантами [3].

У статті 24 Конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях (ЖК I) від 12 серпня 1949 року зазначено, що духовний персонал, який знаходиться при збройних силах, користується повагою та захистом за всіх обставин. Стаття 28 цієї ж Конвенції передбачає можливість затримання духовного персоналу супротивника, але лише такою мірою, якою цього вимагають духовні потреби та чисельність військовополонених. При цьому затримані священники не вважаються військовополоненими. І хоча вони зобов'язані дотримуватися внутрішньотабірної дисципліни, від них не можуть вимагатися виконання робіт, не пов'язаних із їхніми духовними обов'язками. Священникам повинна надаватися можливість виконувати свої духовні обов'язки в інтересах військовополонених, а саме: періодично відвідувати військовополонених, навіть у випадку необхідності, держава, що їх тримає, повинна надавати в їхнє розпорядження транспортні засоби; безперешкодно звертатися до військового (медичного) керівництва табору для розв'язання питань, що виникають у зв'язку з їхніми обов'язками [4].

Аналогічні положення з урахуванням певних особливостей дублюються в інших Женевських конвенціях 1949 року та Додаткових протоколах до них. Наприклад, питанням урегулювання діяльності духовного персоналу присвячені статті 36, 37 Конвенції про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі (ЖК II) [5]; 33, 35, 36, 37 Конвенції про поводження з військовополоненими (ЖК III) [6]; 5, 9 Додаткового протоколу що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) [7]. Також варто зазначити, що статтями 42 ЖК II та 2 Додаткового протоколу III визначається необхідність наявності в духовного персоналу відмітної емблеми та спеціального посвідчення особи [5; 8].

Незважаючи на наявність норм міжнародних договорів, які мають універсальний характер, у кожній правовій системі світу питання щодо впровадження інституту військового духовенства (капеланів) у збройних силах, його діяльності й правового регулювання мають певні особливості. Наприклад, у законодавстві окремих держав діяльність капеланів прописана досить детально (Великобританія, Іспанія, Канада, США, Угорщина, Франція, Чехія, Швейцарія), в інших державах ці питання врегульовані не на стільки чітко, лише окремими нормами (Естонія), у третій групі держав регулювання діяльності капеланів на рівні законів узагалі відсутнє, але їхній статус певною мірою визначений підзаконними актами або угодами (Нідерланди, Норвегія, Росія) [9, с. 19].

Військово-релігійні відносини в Україні мають власну історію, традиції та особливості.

Відразу після розпаду СРСР на пострадянському просторі почали активно обговорювати питання щодо необхідності створення власних капеланських служб. Одними з перших на це звернули увагу в прибалтійських країнах. Наприклад, у Латвії відповідне рішення прийнято в 1991 році, а вже в 1998 році Міністерство оборони цієї країни уклало договір з главами традиційних конфесій про порядок проходження військової служби капеланами [10, с. 28]. Варто зазначити, що в наукових колах уведення інституту військового духовенства не сприймалося однозначно. Окремі вчені наполягали на тому, що активізація церкви в армії призведе до негативних наслідків. Такі тенденції визначалися як неконституційні, як «повзуча клерикалізація армії» [11, с. 2]. Зверталася увага на поліконфесійність багатьох сучасних держав та об'єктивні протиріччя між представниками різних конфесій, які можуть призвести до непорозуміння серед священників і конфліктів у військовому середовищі. Крім того, підкреслювалося, що ірраціональні засади будь-якої релігії часто протистоять «здоровому глузду», що є неприпустимим у військовій сфері. Успіх військових операцій завжди «визначали не священники та їхні молитви Богу про перемогу, а добре озброєні, навчені й ситі солдати» [12, с. 12]. Професор В. Баранівський, аналізуючи питання душпастирської опіки в армії, ставить питаннями: «А чи є нагальна потреба вносити та поширювати у військовому середовищі серед молоді ненаукову релігійну ідеологію?»; «Релігійну ідеологію якої церкви, конфесії поширювати?»; «Чи потрібно це робити за відсутності єдності церков в Україні, більш того, прямої, мало прихованої ворожнечі в їхньому середовищі?». В підсумку він робить висновок, що активне втручання церкви в справи армії може призвести до проблем національного відродження України та єдності її Збройних Сил [13, с. 89–90]. Але така позиція не є домінуючою, навпаки, уважається, що на духовності й моралі тримається будь-яка спільність, тому більшість учених наполягає на тому, що важливим кроком у реалізації права військовослужбовців на свободу совісті та віросповідання є створення в Збройних Силах України інституту військових капеланів.

Загалом в Україні існує давня історія взаємовідносин між армією та церквою. Перші згадки про участь духовенства у військових походах зустрічаються в літописах на початку XII ст. В 1111 році, під час походу на половців, духовенство було на полі бою разом із військом князя Володимира Мономаха й відіграло неабияку роль у вирішальний момент битви. «... Тут почекали воїнів, і звідти рушили на Ворсклу й там на інший день, у середу, хрест цілували й поклали всю надію свою на хрест, проливаючи рясні сльози. ... І Князь Володимир наказав попам, щоб їхали попереду війська і співали тропарі та кондаки Чесного Хреста й канон святої Богородиці. ... І врятував Бог людей своїх», – зазначається в Іпатіївському літописі [14]. Такі заходи зміцнювали дух війська, сприяли перемозі над ворогом. Уважається, що саме із цього часу бере свій початок душпастирська опіка священнослужителів над військовими на наших землях.

Традиції залучати до війська священнослужителів були продовжені й у Великому Князівстві Литовському.

Українське козацтво мало своєю заступницею Покрову Божої Матері, про що свідчать численні ікони й храми на Запоріжжі. При військових загонах були похідні каплички, у яких відбувалося богослужіння. У військовий похід козацьке військо також обов'язково брало із собою військових священників і похідну церкву. Вимоги до них були простими, але принциповими: присяга на вірність Запорізькому Кошу, знання Святого Письма, володіння українською мовою, тверезість [15, с. 6].

Військово-релігійний досвід мала й колишня Російська імперія. Військовий статут 1716 року, Статут морської служби 1720 року докладно описують обов'язки

військових священників. В армії призначався обер-священник, а на флоті – обер-ієромонах. У зв'язку з розширенням кола завдань, які мали вирішувати військові священники, постійно поповнювався й перелік їхніх посадових обов'язків. У 1869 році повноваження полкових священників були систематизовані й склалися з 19 пунктів. У 1890 році імператором було затверджено Положення про управління церквами й духовенством військового і морського відомств, у якому найбільш повно були викладені загальні обов'язки та права полкових священників. До початку ХХ ст. військове духовенство вже мало свою специфічну систему управління, свої особливі завдання. На військових священників була покладена функція патріотичного виховання воїнів, у межах якої вони прищеплювали любов до Бога і ближніх, а значить, і до своєї Вітчизни, свого народу, вірність і безкорисливе жертвове служіння їм [16, с. 30].

У визвольних змаганнях ХХ ст. в українському війську завжди були священники. У цей період відновлення діяльності інституту капеланів пов'язано з ім'ям православного священника Миколи Маринича. 17 квітня 1917 року він став членом Військового клубу ім. П. Полуботка, а відтак полковим священником 1-го Українського козацького полку імені Богдана Хмельницького. З початку формування Армії Української Народної Республіки (УНР) виникла потреба інституалізації православного душпастирства в українському війську. Тому в 1920 році була утворена Головна управа військового духовенства, яку очолив отець Микола Маринич. Діяльність ГУВД була врегульована відповідними нормативно-правовими актами УНР та наказами Армії УНР.

У 40–50-ті роки в лавах Української Повстанської Армії були греко-католицькі та православні священники, які духовно підтримували вояків і у свята, і в будні, вселяли віру в Божу справедливість і перемогу [17, с. 68–69].

Християнська традиція України протягом століть суттєво впливала на свідомість воїнів, була важливим чинником формування військової культури та християнського світогляду захисників Батьківщини.

Сьогодні питання свободи совісті й віросповідання в Збройних Силах України ґрунтуються передусім на нормах Конституції та положеннях законів України. Так, стаття 35 Конституції України гарантує кожному право на свободу світогляду й віросповідання. «Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність». У пункті 2 ст. 116 на Кабінет Міністрів України покладено обов'язок практичного забезпечення цього права [18]. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» (ст. 21) визначає: «Командування військових частин надає можливість військовослужбовцям брати участь у богослужіннях і виконанні релігійних обрядів» [19]. Важливим є Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей», у ст. 6 якого регламентуються питання реалізації військовослужбовцями права на свободу світогляду і віросповідання. Відповідно до цієї статті, командири військових частин повинні надавати «можливість військовослужбовцям брати участь у богослужіннях та релігійних обрядах у вільний від виконання обов'язків військової служби час». Також у п. 3 ст. 6 зазначається, що ніхто не має права перешкоджати задоволенню військовослужбовцями своїх релігійних потреб [20].

Система задоволення релігійних потреб в українській армії базується на співпраці Збройних Сил і релігійних організацій України. Цей процес, на думку Л. Владиченко, можна поділити на три періоди: з 1992 року до листопада 2008 року; з листопада 2008 року до липня 2014 року та з липня 2014 року до теперішнього часу [21].

Перший період (1992 рік – листопад 2008 року) – це період становлення й налагодження співпраці церков і релігійних організацій із військовими частинами. Варто

зазначити, що до 2000 року означена співпраця переважно носила безсистемний і спорадичний характер. У налагодженні співпраці зі Збройними Силами передусім були зацікавлені православні, католики, баптисти, лютерани, адвентисти, мусульмани. Прихильники цієї співпраці були й у лавах Збройних Сил України. Так, за ініціативою групи офіцерів-християн, у 1993 році була створена асоціація християн-військовослужбовців, яка з 2000 року стала діяти під назвою «Всеукраїнське міжконфесійне релігійне християнсько-військове братство».

Найбільш активно в першій половині 90-х років минулого століття військово-релігійну співпрацю здійснювала греко-католицька церква в західному регіоні України. Саме в цьому регіоні була вперше започаткована капеланська практика у військовій структурі незалежної України, відбувалася робота щодо напрацювання нормативної бази.

У 1994 році в Західному регіоні відбулося створення Міжцерковної ради з питань душпастирської роботи у збройних формуваннях України. До складу зазначеної Ради ввійшли представники Української православної церкви, Української православної церкви Київського патріархату, Української автокефальної церкви, Української греко-католицької церкви та Церкви адвентистів сьомого дня.

З 1999 року по 2006 рік у внутрішній структурі церков і релігійних об'єднань утворюються спеціальні організаційні підрозділи або, як мінімум, призначаються відповідальні за душпастирську опіку військовослужбовців і співпрацю з Міністерством оборони України (далі – МО України).

Результатом співпраці в цей період стає затвердження 21 квітня 2006 року Директиви Міністерства оборони України «Про упорядкування питань задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України» № Д-25, у тексті якої визначені ключові форми співпраці військовослужбовців із представниками релігійних організацій з метою задоволення релігійних потреб.

Другий період (листопад 2008 року – липень 2014 року) – це період консолідованої співпраці церков і релігійних організацій із Збройними Силами України та дієвої співпраці з МО України.

10 листопада 2008 року між МО України й зацікавленими релігійними організаціями підписано «Меморандум про співпрацю у справах душпастирської опіки військовослужбовців Збройних Сил України». Цим документом визначена потреба впровадження інституту військового капеланства в українській армії та зафіксована позиція сторін щодо подальшої співпраці.

Наступним кроком консолідованої співпраці було створення, відповідно до Наказу МО України від 17 березня 2009 року № 115, консультативно-дорадчого органу – Ради у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України. Завдяки діяльності цієї Ради розроблено низку нормативно-правових актів, які визначають чіткий механізм процесу забезпечення права для військовослужбовців у задоволенні релігійних потреб, а саме: Концепцію душпастирської опіки у Збройних Силах України, затверджену Наказом Міноборони України від 22 квітня 2011 року, та Методичні рекомендації органам військового управління щодо залучення священнослужителів тих церков (релігійних організацій), віруючі яких служать у Збройних Силах України, до духовного, морально-етичного та військово-патріотичного виховання, затверджені МО України в лютому 2013 року.

На засіданні Ради у справах душпастирської опіки при МО України 5 червня 2013 року затверджений Кодекс військового священника (капелана), у якому зазначено, що військовий священник (капелан), відповідаючи на поклик Божий, бере на себе обов'язок дотримуватися заповідей любові та відповідних принципів. Усього Кодекс складається із 17 пунктів (принципів) [22].

Упродовж третього періоду (липень 2014 року – теперішній час) співпраці релігійних організацій із військовими

структурами питання створення інституту військового капеланства виходить на загальнодержавний рівень [21].

Події суспільно-політичного життя в Україні у 2014 році та конфлікту на сході України актуалізують питання потреби в Збройних Силах України інституту військового капеланства. Кабінетом Міністрів України 2 липня 2014 року видано Розпорядження «Про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах, Національній гвардії та Державній прикордонній службі» № 677-р, у якому ставиться завдання відповідним міністерствам і відомствам щодо підготовки положень про службу військового духовенства (капеланську службу) [23]. Відповідно до цього Розпорядження, Наказом МО України від 8 жовтня 2015 року № 546 затверджуються зміни до Переліку професійних назв робіт працівників ЗС України, якими вводиться посада «військовий священник (капелан)».

Структурна організація, основні завдання та функції керівної ланки капеланської служби визначені Наказом МО України «Про затвердження Положення про Управління з питань служби військового духовенства (капеланства) та Положення про територіальні відділення з питань служби військового духовенства (капеланства)» від 7 липня 2015 року № 320. Відповідно до п. 1.1 цього документа, Управління з питань служби військового духовенства (капеланства) визначається як відокремлений підрозділ МО України, «який призначений для організації підготовки, розподілу та організації діяльності військових священників (капеланів) з метою задоволення релігійних потреб військовослужбовців та працівників Збройних Сил України». Також Наказом передбачено створення чотирьох територіальних відділень з питань служби військового духовенства (капеланства): Західне, Північне, Східне, Південне, та визначено зони їх відповідальності (Додаток до Положення про територіальні відділення).

Основним нормативним документом з питань регулювання діяльності військових капеланів на сьогодні є Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України, яке затверджено Наказом МО України від 14 грудня 2016 року № 685 [24]. Відповідні накази також видані й в інших силових структурах держави, зокрема в Державній прикордонній службі України (від 10 жовтня 2016 року № 1065); Національній гвардії України (від 24 березня 2016 року № 205); Державній спеціальній службі транспорту (від 6 червня 2017 року № 201).

Відповідно до в розділу I, у пункті 3 Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України» (далі – Положення) під військовими священниками (капеланами) розуміються «фізичні особи, які мають духовну освіту, є священнослужителями зареєстрованої в Україні релігійної організації, пройшли відбір та прийняті на роботу на посади працівників у військових частинах, військових навчальних закладах, установах та організаціях ЗС України для задоволення релігійних потреб особового складу».

Зазначеним положенням визначено основні принципи діяльності військових священників (капеланів) (р. I, п. 5 Положення); структурна організація капеланської служби (р. II, п. 1. Положення); особливості правового статусу військових священників (капеланів) (р. IV, п. 4 Положення); основні завдання військового священника (капелана) (р. IV, п. 3 Положення); права й обов'язки капеланів (р. IV, п. 6, 7 Положення). Також у Положенні (розділ V) урегульовані питання щодо підготовки, призначення та звільнення військових священників (капеланів) і передбачено механізм розв'язання спірних питань міжконфесійних відносин (розділ VI).

Варто зазначити, що тепер ведеться робота щодо законодавчого врегулювання інституту військових капеланів. Активну участь у цьому процесі бере Рада у справах душпастирської опіки при МО України. У 2019 році розроблений Проект Закону України «Про військове капеланство». Цей Проект прийнятий у першому читанні за основу Постановою Верховної Ради України від 6 червня року 2019 № 2746-VIII [25]. Проектом передбачається регулювання питань щодо реалізації права на свободу світогляду й віросповідання шляхом упровадження інституту військового капеланства в Збройних Силах України й в інших утворених відповідно до законів України військових формуваннях. Але подальший розгляд зазначеного Законопроекту відкладено.

В Україні процес формування інституту військових священників (капеланів) відбувався продовж тривалого періоду й безпосередньо пов'язаний із духовною та культурною спадщиною українського народу. Зі здобуттям незалежності в Україні відновлюються історичні традиції військово-релігійних відносин, відбувається становлення інституту капеланів. За останні три десятиріччя співпраця між Збройними Силами та церквами пройшла різні стадії розвитку, на кожній із яких поставали проблеми, вирішення яких підштовхнуло учасників процесу до нормативного закріплення й інституалізації взаємин. Сьогодні вже існує концептуальне розуміння значення та ролі церкви в організації душпастирської опіки та задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України, а також розроблена певна нормативно-правова база, яка дає змогу реалізовувати ці завдання. Попри значні зрушення в створенні інституту військових священників в Україні, цей процес не є завершеним. Наступним етапом становлення капеланства в українській армії має стати законодавче врегулювання діяльності цього інституту, приведення у відповідність до закону підзаконних нормативно-правових актів.

Отже, розвиток інституту капеланів в Україні мав власний шлях і специфіку. Але варто зазначити, що в Україні, крім душпастирської опіки, важливою ланкою діяльності військового духовенства завжди були моральна підтримка військовослужбовців і виховання в них загальнолюдських чеснот.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іванов О.В. Релігійні відносини в Збройних силах України: загальна ситуація, основні проблеми та перспективи вирішення. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2013. Вип. 57. С. 95–101.
2. Конфесійна структура населення України і створення православної церкви України: травень 2019 р. URL: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=862&page=1&t=9> (дата звернення: 22.01.2021).
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 22.01.2021).
4. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях (ЖК I) від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text (дата звернення: 22.01.2021).
5. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі (ЖК II) від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text (дата звернення: 22.01.2021).
6. Конвенція про поводження з військовополоненими (ЖК III) від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 22.01.2021).
7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується захисту жертв збройних конфліктів міжнародного характеру (Протокол II), від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text (дата звернення: 22.01.2021).
8. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III), від 08.12.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74#Text (дата звернення: 22.01.2021).

9. Челпанова Т.М. Зарубежный опыт правового регулирования статуса и деятельности капелланов в вооружённых силах: конституционно-правовое исследование : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 «Конституционное право; конституционный судебный процесс; муниципальное право». Белгород, 2019. 22 с.
10. Колесов П. Служба капелланов ВС Латвии. *Зарубежное военное обозрение*. 2009. № 6. С. 28–30.
11. Мозговой С.А. К вопросу о введении института военного духовенства в российской армии. *Военно-юридический журнал*. 2010. № 11. С. 2–10.
12. Богословский М.М. Армия держит равнение на служителей культа. *Независимое военное обозрение*. 2010. № 44. С. 12–13.
13. Баранівський В.Ф. Демократизація Збройних Сил України. Київ : Центр практичної філософії, 2001. 112 с.
14. Битва при Сальнице 27 марта 1111 г. URL: <https://histrf.ru/lenta-vremeni/event/view/bitva-pri-sal-nitsie> (дата звернення: 22.01.2021).
15. Клименко В. Армія і церква. Історія відносин. *Народна армія. Світосгляд*. 07.10.2011. С. 5–7.
16. Овчаров О.А. К истории правового регулирования деятельности военного духовенства (вопросы совершенствования правовой работы). *Военное право*. 2019. № 1. С. 26–34.
17. Подобед П.К. Взаємодія українських православних церков із державою у сфері духовної опіки над військовослужбовцями Збройних Сил України. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2011. № 6. С. 68–74.
18. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 22.01.2021).
19. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 22.01.2021).
20. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей: Закон України від 20.12.1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 22.01.2021).
21. Владиченко Л. Досвід впровадження військового капеланства у Збройні Сили України. URL: https://risu.ua/dosvid-vprovadzhennya-viyskovogo-kapelanstva-u-zbroyni-sili-ukrajini_n81624 (дата звернення: 22.01.2021).
22. Кодекс військового священика (капелана) від 05.06.2013. URL: https://old.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1246%3A1&catid=63%3Aava&Itemid=86&lang=uk (дата звернення: 22.01.2021).
23. Про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах, Національній гвардії та Державній прикордонній службі : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 677-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/677-2014-%D1%80#Text> (дата звернення: 22.01.2021).
24. Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України : Наказ Міністерства оборони України № 685 від 14.12.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0010-17#Text> (дата звернення: 22.01.2021).
25. Про прийняття за основу Проекту Закону України про військове капеланство : Постанова Верховної Ради України від 06.06.2019 № 2746-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2746-19#Text> (дата звернення: 22.01.2021).